

ЛІТЕРАТУРА

1 Квашук Л.П. Про екологічну обстановку в Україні та завдання статистичні довідки / Статистичний моніторинг екологічного стану регіону галузі. Матеріали науково-практичного семінару 16-17 грудня 1997 р., м.Житомир — Житомир — Київ 1998 — С. 8-13

УДК 594 381.5

Л.С. Астахова

Житомирський державний педуніверситет, м. Житомир

ВИДОВИЙ СКЛАД ТА ДЕЯКІ ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВКОВИКІВ (*GASTROPODA, PULMONATA, LYMNAEIDAE*) УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Моллюски родини Lymnaeidae — одна з найбільш поширених груп тварин, які входять до складу переважної більшості прісноводних біоценозів, у багатьох з яких займають домінуюче або субдомінуюче положення. Ці моллюски є масовими споживачами воляної рослинності, рослинного алохтонного матеріалу, відмерлих решток рослинних та тваринних організмів і відіграють важливу роль у колообігу органічної речовини, трансформації енергії, підтриманні рівноваги екосистем водойм.

Метою нашого дослідження було вивчення видового складу ставковиків Українського Полісся та особливостей їх розподілу в різних типах водойм.

Збір матеріалу здійснювали протягом 1990-2000 рр. Було обстежено 998 водойм Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської, Хмельницької та Львівської областей, які розташовані в межах Українського Полісся. Зібрано і досліджено близько 2 000 проб.

На основі опрацювання літературних джерел [1, 3-7, 9-11] та результатів власних досліджень встановлено, що у складі малакофауни Українського Полісся на даний час нараховується 35 видів ставковиків, які належать до одного роду (*Lymnaea*) і восьми підродів (*Lymnaea* — 3 види, *Corvusiata* — 2 види; *Stagnicola* — 7 видів: *Omphyscola* — 2 види; *Galba* — 4 види, *Radix* — 2 види, *Muxa* — 2 види, *Peregrina* — 13 видів). Із них 7 видів в регіональній фауні відмічено нами вперше: *Lymnaea atra*, *L. danubialis*, *L. balinica*, *L. ampullacea*, *L. tumida*, *L. bakowskiana*, *L. gingivata* [2].

Біотопічний розподіл ставковиків у водоймах Українського Полісся значною мірою залежить від гідрологічного та ідрохімічного режимів водойм. По відношенню до гідрологічних умов їх умовно можна розділити на мешканців періодичних та постійних водойм.

Періодичні водойми (калюжі, полої, заплавні болота, мочари, пересихаючі річки та струмки) характеризуються різною тривалістю існування. Весняні калюжі, що утворюються після танення снігу, висихають звичайно через 1-2 тижні. Фауна ставковиків в них якісно бідна. Вона представлена "занесеними" видами, які не пристосовані до тривалого пересихання водойм і тому гинуть після зникнення води. За нашими спостереженнями та даними інших дослідників [8] довше інших моллюсків у таких водоймах зберігають життєдіяльність ставковики *L. palustris*, *L. callomphala*, *L. truncatula*, *L. peregra*.

Полої, які виникають у заплавах річок у періоди весняних і осінніх повеней, більш тривалі. Весняні полої існують до середини червня, після чого пересихають. У дощові роки вони зберігаються до осені. Осінні полої тривають від 2-3 тижнів до 1-1,5 місяця. До повені ці водойми наповнюються галими водами, які бідні на мінеральні солі. Малакофауна весняних полоїв у цей час дуже бідна як в якісному, так і в кількісному відношенні. Вона представлена видами, здатними витримувати тривале пересихання водойм (до 300 діб на рік) — *L. palustris*, *L. turricula*, *L. truncatula*, *L. callomphala*, *L. peregra*. При розлигті річок у ці водойми надходять повеневі води, а разом з ними "занесені", часто зовсім не характерні для полоїв види моллюсків. В цей період у полоях зустрічаються поодинокі екземпляри *L. stagnalis*, *L. fragilis*, *L. auricularia*, *L. ovata*, *L. lagotis*, *L. fulva*, *L. bakowskiana*, *L. betlandi*, *L. atra*, рідше *L. monnardi*, *L. ampullacea*, *L. intermedia*, *L. tumida*, *L. glutinosa*. При повному пересиханні полоїв "занесені" моллюски, будучи непристосованими до цих екстремальних умов, як правило, дуже швидко гинуть.

На Українському Поліссі досить часто зустрічаються невеликі заплавні пересихаючі болотця. Належні вони наповнюються галими, а при розлигті річок повеневими водами. Після спаду останніх водойми повільно пересихають. Із ставковиків найбільш характерними для них є *L. palustris*, *L. turricula*, *L. peregra*, *L. truncatula*.

Своєрідні пересихаючі водойми — мочари в основному зустрічаються на Волинському Поліссі. Площа їх невелика, глибина не перевищує 10-15 см, у зв'язку з чим вони добре прогріваються.

Температура води в них близька до температури повітря. Тривалість існування різних мочарів коливається в дуже широких межах — від 1-2 тижнів до 150-160 діб на рік. В них поселяється переважно *L. truncatula*, рідше *L. turticula* і *L. lagotis*.

Тривалість існування пересихаючих річок та струмків на території Українського Полісся визначається водністю року, а час пересихання — сезонними особливостями розподілу опадів. Склад фауни ставковиків пересихаючих струмків і річок суттєво відрізняється. В струмках вона, як правило, представлена видами, здатними витримувати тривале перебування поза водою (*L. palustris*, *L. turticula*, *L. peregrina*).

Види, які витримують більш або менш тривале пересихання водойм, мають ряд пристосувань, що дають змогу зберігати життєдіяльність у цих несприятливих умовах середовища. У пересохлих водоймах, які ще зберегли дно у вологому стані, ряд ставковиків, що мають велике устя черепашки (*Lymnaea stagnalis*, *Radix*) і щільно притискаються ним до поверхні субстрату. Багато моллюсків накопичується під покривом рослинності, яка висохла, а в заплавних болотах скупчуються в кулиах, утворених гіпновими мохами. За нашими спостереженнями, ряд видів (*L. truncatula*, *L. turticula*, деякі види гідроду *Peregrina*) зариваються у м'які донні відклади на глибину 2-5 см. Деякі ставковики (*L. stagnalis*, *L. fragilis*, *L. palustris*) втягують тіло всередину черепашки і утворюють захисну плівку — епіфрагму, яка закриває її устя. При цьому між тілом тварини і захисною плівкою залишається простір, наповнений повітрям. Виживання моллюсків у пересихаючих водоймах незначне. За нашими спостереженнями за *L. palustris* із пересихаючого болота (с. Висока Піч Житомирської обл.) воно становить 19,5% при 92-добовому перебуванні поза водою. В пересихаючій річці Неминичів (та ж область) 112-добове перебування в наземно-повітряному середовищі витримали тільки 7,6% *L. turticula*.

Від пізньої осені до ранньої весни моллюски знаходяться в анабіотичному стані, який часто називають зимовою сплячкою. Її тривалість визначається часом настання льодоставу восени і скресу водойм навесні. Тривалість зимової сплячки у ставковиків Українського Полісся коливається від 70-85 до 90-95 діб. У цей період моллюски не живляться. Усі процеси їх життєдіяльності сповільнені.

Фауна ставковиків постійних водойм (річок, озер, ставків, водосховищ та ін.) характеризується більшою видовою різноманітністю (32 види) порівняно з періодичними водоймами. Розподіл гідробіонтів в них поряд з іншими факторами визначається і глибиною водойм. В прибережній зоні постійних водойм на глибинах 0,05-0,3 м поселяються амфібійні ставковики *L. truncatula*, *L. subangulata*, *L. goubili*, *L. oblongata*, які є типовими представниками періодичних водойм. На глибинах до 0,6 м виявлено *L. fusca*, *L. bakowskiana*, *L. peregrina*, *L. fulva*, *L. lagotis*; 1,0 м — *L. palustris*, *L. fontinalis*, *L. atra*, *L. montardi*, *L. hartmanni*; 1,5 м — *L. cornus*, *L. gnetetniana*, *L. fragilis*, *L. ampullacea*; 2,0 м — *L. glutinosa*, *L. balthica*, *L. ovata*, *L. intermedia*, *L. psilia*. Найбільш "глибоководними" (до 3,0-5,0 м) виявились *L. stagnalis*, *L. auricularia*, *L. tumida*, *L. patula*. На таких глибинах зустрічаються, як правило, поодинокі екземпляри цих моллюсків, у той час, як на глибинах від 0,2-0,5 м вони досягають найбільших значень щільності поселення (240 екз/м²). Сташковики поселяються переважно в стоячих та слабко проточних водоймах, де швидкість течії не перевищує 0,01-0,06 м/с.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Adamowicz J. Materiały do fauny mięczaków (Mollusca) Połesia // Fragmenta zoologica musei zoologici Poloniae. Warszawa 1939 — Vol. IV — № 3 — S. 13-89.
- 2 Астахова Л. Е. Моллюски родины Лыпнасыя Українського Полісся (фауна, екологія, біологія). Автореф. дис. канд. біол. наук — К., 1998 — 24 с.
- 3 Bakowski J. Mieszaki — Lwów. Muzeum Dziedziczosci wsl. wojew., 1892 — 264 s.
- 4 Волгарник Г. В. Сташковики підроду *Galba* Українського Полісся (систематика, екологія, особливості поширення, практичне значення) // Діп. в ДНТБ України 26.08.93, N1792. — Ук. 93. — 29 с.
- 5 Ельский К. М. О малакологической фауне окрестностей г. Киева // Изв. ун-та Св. Владимира — 1862 — № 8 — С. 187-194.
- 6 Здин В. П. Некоторые вопросы экологии наиболее распространенных моллюсков Западного Полесья // Вопросы экологии — М., 1962 — Т. 5 — С. 73-74.
- 7 Калужняцька М. З Колекції сучасних моллюсків науково-природознавчого музею АН УРСР // Сучасна та минула фауна західних областей України. К. Вид-во АН УРСР, 1963 — С. 69-75.
- 8 Колпаков Е. В. О некоторых моллюсках в пересыхающих водоемах Юго-Восточка Союза // Раб. Волжск. оид. ст. — 1929 — 10. — № 4 — С. 149-156.
- 9 Крашенинников С. Первые сведения про малакофауну р. Иршля. 36 страниц. Зоологич. музей — 1936 — Т. 12, № 17 — С. 15-23.
- 10 Подянский Ю. Материалы до познания малакофауны західного Полісся // Збірн. фітогеогр. комис. наук. тов-ства і Ш. Шевченка у Львові — 1932 — Зип. 4-5 — С. 83-110.
- 11 Стадниченко А. П., Стадниченко Ю. А. К фауне и экологии пресноводных моллюсков (Gastropoda, Bivalvia) Украинского Полесья // Гидробиол. журн. — К., 1984 — Т. 20, № 2 — С. 36-40.